

Het Sande-genootschap deel 2

In het vorige nummer van Tribale kunst (2020-3) werd een inleiding gegeven over het Sande-genootschap, haar rangen, standen en gebruiken. Het meest bekend zijn echter de helmmaskers die een grote variabili-

teit kennen. In dit tweede deel wordt de betekenis van de maskers behandeld, van de versieringen en van de attributen die gedragen worden door de dansers en door de vrouwen die geïnitieerd worden.

De ceremonies van de Sande zijn de enige gelegenheid in Afrika waarin alleen vrouwen (helm)maskers dragen. Bij de Sande-genootschappen van de Kono, Loma en Mano worden geen helmmaskers gedragen. De kenmerken van het masker illustreren het ideaal van vrouwelijke schoonheid.

De maskers die de Sande-geest uitbeelden zijn opmerkelijk gelijk van vorm en zien er al lange tijd hetzelfde uit, net als het kostuum dat wordt gedragen.

De maskers zijn meestal zwart gekleurd

en versierd met scarificatiewerken, dikke nekringen en een complexe haardracht die het belang van sociale samenwerking, gezondheid en een welvarende sociale toestand suggereren.

De scarificaties op het masker symboliseren het zware leven dat de vrouwen tegemoet gaan.

Schoonheidsideaal

Het ontwerp van de gelaats-trekken voldoet aan strikte voorschriften en heeft symbolische inhoud. Het diepe, glanzende zwarte oppervlak herinnert aan de gladde huid van jonge ingewijden en de diepe plassen water waar Sande, de beschermgeest van het genootschap, woont.

Ook de vetrollen rond de nek met de diepe plooiën worden

Links: Helmasker met terneergeslagen ogen ©Hearstmuseum

Rechts: Helmasker met kijkgaten in de halsplooiën ©Mathers Museum of World Cultures

gezien als een schoonheids-ideaal en een teken van vruchtbaarheid, vitaliteit en gezondheid. Deze karakteristieke ringen aan de basis van de maskers kunnen ook worden verklaard als de concentrische rimpelingen van de geest uit het water. Een andere verklaring is dat ze symbool staan voor de verwevenheid van de Mende met de wereld van de geesten. De ogen zijn vaak neergeslagen of bijna gesloten en vormen de gleuven waardoor door het masker gekeken kan worden. Ook komen spleten in de ringen van de nek voor om doorheen te kijken. De mond is klein, gesloten of zeer licht open, omdat discretie en zwijgzaamheid idealen

zijn die Sande-vrouwen nastreven en roddelen tot de zeer slechte eigenschappen behoort. Het oor is klein weergegeven en laat de standvastigheid van de leden van het Sande-genootschap zien. Het hoge voorhoofd symboliseert kracht en standvastigheid

Versieringen

Op het masker of aan de cape kunnen allerlei versieringen aangebracht zijn. Kaurischelpen, die gegraveerd zijn in het masker of als schelp bevestigd aan het masker, geven rijkdom en status aan. Amuletten worden vastgebonden in de raffia-cape, langs de onderkant of aan de bovenkant van het masker. Ze bestaan uit kleine stukjes papier waarop verzen uit de Koran in het Arabisch schrift opgevouwen, met een touwtje omwonden, en ingepakt in een waterdichte stof,

een leren verpakking of een zilveren container. Soms worden de Koranteksten in een dierenhoorn met zilveren dop gedaan en aan de raffia-cape vastgemaakt. Dierenhoorns kunnen ook gebruikt worden als medicijnhouders en op verschillende delen van het masker aangebracht worden. De medicinale kruiden beschermen de danser tegen hekserij en geven de kracht van het Sande-genootschap aan. Bij de Mende zijn de zilveren amuletten bekend onder de naam *lasimoisia*, (enkelvoud. *lasimo*), en werden gemaakt door *morimen*. De *morimen* (*morimo* of *moremo*) waren moslims afkomstig uit Soedan die handeldreven met de

Links: Helmmasker met bril. Foto Gi Mateusen.

Midden: Helmmasker met Europese zeemans-hoed. ©British Museum.

Rechts: Helmmasker met kroon en paraplu. Foto Gi Mateusen

volken in West-Afrika en optraden als waarzeggers en genezers. Soms worden de medicijnhouders en amuletten met motieven op het masker weergegeven. De maskers kunnen ook versierd zijn met zilveren strips, kruizen of bloemmotieven. Een enkele keer heeft een masker een dubbel (Janus) gezicht. Het ene gezicht drukt de wereld uit van het alledaagse leven, de andere zijde de verborgen wereld van de geesten. Vanaf het einde van de 19e eeuw komen er helmmaskers voor met hoeden erop. Dit zijn kopieën van de hoeden, gedragen door Britse zeelieden. Er bestaan zelfs een aantal maskers met Europese kronen of brillen. Het kapsel wordt soms versierd met een afbeelding van een omgekeerde gietijzeren kookpot of een dier zoals een hagedis, een slang of een vogel.

Typen haardracht

Kapsels zijn erg belangrijk in de Mende-samenleving. Het haar van een Sande-vrouw moet goed verzorgd, schoon en geolied zijn. Het moet op een bepaalde manier in een ingewikkeld en elegant model worden gebracht omwille van schoonheid en aantrekkelijkheid. Vies, warrig haar is een teken van krankzinnigheid. Een vrouw die haar haar niet verzorgt en onderhoudt, heeft de gedragsnormen van de gemeenschap verwaarloosd. Alleen aan een vrouw in rouw is het toegestaan haar haar niet die zorg te geven die zou moeten. De kapsels van de maskers kennen een groot scala aan variaties, die staan voor

wisselende modetrends. Ze kunnen dus de datering en de lokalisatie van de maskers vergemakkelijken.

Lobben en dotjes

Het lobbenkapsel bestaat uit dikke vlechten haar, soms opgevuld met plantaardige materialen, die vanaf de kruin naar de nek lopen. Het aantal lobben is bijna altijd oneven, meestal drie of vijf. Drie lobben staan symbool voor het mannelijke, vijf lobben zouden het vrouwelijke symboliseren. De geordende vlechtjes en lobben verwijzen naar de gecultiveerde akkers en de beschaving van de Mende. Bij het kapsel met dotjes wordt het haar in vier of zes

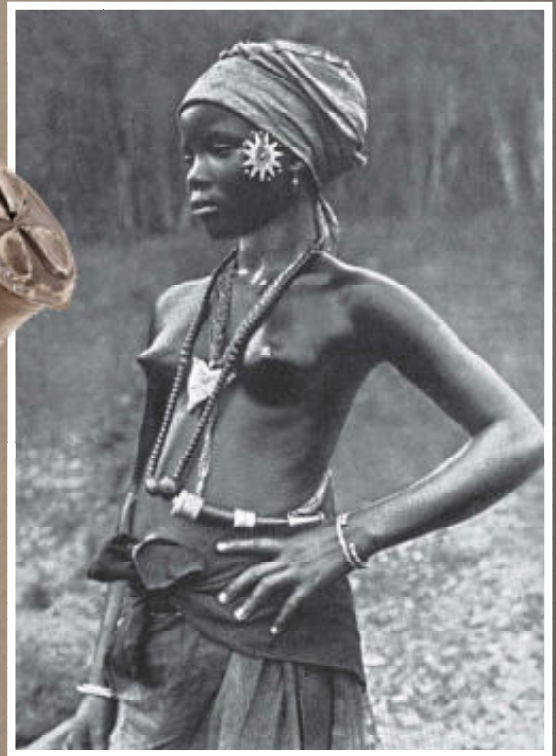

Boven: Hoorn met Korantekst of medicijnen.

Rechts: Meisje met medicijnhoorn en amulet.

Foto uit Hutchinson 1908, Customs of the world deel 2.

Rechts: Zilveren hanger met Korantekst.

gelijke delen verdeeld en in dotjes bij elkaar gehouden. Dit kapsel is moderner dan het hoge lobbenkapsel en wordt af en toe nog gedragen door Mende vrouwen. Net als bij de helmmaskers kunnen er ook in het echte kapsel allerlei objecten worden toegevoegd, zoals kaurischelpen, hoeden, antilopenhoorns, vogels, slangen, kookpotten en amuletten. Deze objecten hebben een beschermende functie of staan symbool voor rijkdom.

Het kostuum

Het kostuum, *sowo-malomei*, dat bij de maskerdansen gedragen wordt, bestaat uit meerdere lagen zwarte stoffen: een zwarte broek, een

zwart hemd, zwarte mannen-schoenen en zwarte handschoenen.

De danser zorgt ervoor dat haar kostuum geen andere openingen bevat dan een smalle spleet voor de ogen. Dit om als danser niet in contact te komen met de geest, die verondersteld wordt in het bezit te zijn van een angstige, alles verterende kracht. Ook het raffia of palmbblad dat onderaan het masker bevestigd is, is zwart geverfd. Wanneer de danser stopt om te rusten of wanneer een aanpassing van het kostuum nodig is, wordt ze voor de ogen van het publiek afgeschermd door een begeleidster (*digba*) die een mat omhoog houdt. De danser kan zich achter

deze mat verbergen om uit te rusten, haar masker af te doen of haar kleding in orde te maken. De begeleidster helpt niet alleen om de danser te beschermen, maar zorgt er ook voor dat er bij het publiek verwarring ontstaat over wie er danst.

Het gonde/gondei-masker

Alldrigde beschrijft een masker dat zeker een gonde-masker moet zijn geweest. "... een duivel, die nogal schichtig geneigd leek, zat alleen en werd af en toe tot hilariteit van het publiek vermaand door een of twee van de andere gemaskeerden, die haar met takjes sloegen. Het leek erop dat ze een grappig persoon moest voorstellen, omdat ze haar vezelige kostuum versierde met allerlei vreemde dingen. Al met al een heel eigenaardig persoon, hoewel ze zeker een favoriet was bij de meeste mensen " De maskerades van de Sande-geest

Links: Gonde-maskers worden vaak voorzien van een witte beschildering. Foto Brooklyn Museum

Rechts: Beschadigd helmmasker dat als Gonde-masker gebruikt wordt. ©The Trustees of the British Museum

worden vaak begeleid door een andere masker, die van de Gonde. Het gonde-masker is een clowneske figuur die in gedrag en voorkomen totaal tegengesteld is aan het plechtige van het soweï wui-masker.

Het is vaak een soweï wui-masker dat beschadigd, mislukt of versleten is of van gekleurde vlekken voorzien. Speciaal als gonde-masker gesneden maskers komen ook voor en zijn vaak grof gesneden en asymmetrisch. De buitenkant van het masker is stoffig en smerig en versierd met allerlei rommel net als het kostuum. Het kostuum dat allerlei kleuren kan hebben, bestaat uit raffia en vodden dat slechts een deel van het lijf

verbergt. Alles is gedaan om in tegenstelling tot het soweï wui-masker de drager te kunnen herkennen. Ze bedelt schaamteloos om geld en eten, is onstuimig en spraakzaam, vaak zelfs onbeleefd en rent soms als een dronkaard rond. In alles vertegenwoordigt het gonde-masker het tegendeel van het soweï wui-masker. Het gonde-masker zorgt voor vermaak, zodat de initiandi even de zware tijd vergeten.

Andere optredens van het soweï wui-masker

Soweï wui treedt niet alleen op tijdens de initiatie, maar verschijnt ook op gelegenheden waar getoond moet worden dat de vrouwen een machtig blok vormen in de mannelijk dominante samenleving. Ze speelt een gerechtelijke rol in de Mende samenleving. Ze veroordeelt mannen, die wetten van het Sande-genootschap hebben overtreden, zoals het stelen van eten, het bekijken van de geheime initia-

ties in de bush-school of seks hebben met nog niet geïnitieerde meisjes, tot straffen of boetes.

Soweï wui danst ook op belangrijke plechtigheden, zoals bij de aanstelling of begrafenis van een hoofdman, bij de ontvangsten van belangrijke bezoekers of bij de begrafenis van een Sande-leidster.

De houtsnijder

De houtsnijder die het soweï wui-masker snijdt, is altijd een man. De snijder doet dit meestal niet als beroep, maar naast zijn werk als bijvoorbeeld landbouwer. De maskers worden in de periode gesneden dat er minder werk op de velden is.

Links: Danser met haar begeleider, digba.

Foto uit Elberl-Elberl 1936, Westafrikas
 letztes Rätsel

Rechts: Helm-masker gemaakt door de meester van Nguaba

©Brooklyn Museum

De vrouwen die het masker bestellen, geven richtlijnen aan de kunstenaar. Er moeten wel een aantal vaste kenmerken voorkomen op het masker, anders zal de Sande-geest geen bezit nemen van het masker. De houtsnijder moet wel rekening houden met de vormgeving van het kapsel dat in het dorp wordt gedragen.

Bekende snijders

Een aantal houtsnijders zijn zo bedreven in het maken van de helm maskers dat ze ook buiten hun eigen gemeenschap bekend zijn en worden gevraagd. Enkele zeer goede snijders hebben door publicaties in het westen een naam gekregen. Van de meester van Nguabu zijn meer dan twintig

maskers bekend, die waarschijnlijk tussen de jaren 1920-1940 vervaardigd zijn.

Het meest bekend werd, zowel bij zijn eigen Mende-volk als in het Westen, een beeldhouwer in het zuiden van Sierra Leone, die door Lamp (2014) de *Master of the Rainbow Eyes* werd genoemd. Toch is zijn naam onbekend. Hij werd 'meester van de regenboogogen' genoemd vanwege de prachtige belijning van de gesloten oogleden en wenkbrauwen, die zijn stijl kenmerkt. Het is een wellustige stijl met extreem fijne details. Lamp heeft elf Mende Sande-helmmaskers geïdentificeerd als zijnde van deze meester of uit zijn werkplaats en negen anderen in een zeer vergelijkbare stijl, die misschien uit deze werkplaats komen of uit een die door deze houtsnijders in stijl werd beïnvloed.

Houtsoorten

De maskers worden gesneden uit één stuk hout van de *Kpole* of *Nguwu-mai*-boom (*Ceiba pentandra*), die wij kennen als Kapokboom. Maskers van *Ricinodendrum africanum*, een lichte houtsoort vergelijkbaar met Balsa-hout en *Alstonia boonei*, de *Kalo wuli*-boom komen ook voor. Het masker wordt vóór het schilderen geschuurd met ruwe bladeren van de *Kami* (*Ficus exasperata*, Schuurpapierboom).

De kleurstof voor het schilderen van het masker in zijn karakteristieke zwarte kleur wordt verkregen door een extract te maken van de bladeren van de *Nini* (*Ipomoea batatas*, Zoete Aardappel) of van de *Njekoi* of *Kolo* (*Al-*

Links:
Janus helm-
masker
©Brooklyn
Museum

Rechts:
Helmmasker
van de Gola
met
lobbenkapsel
©Hearstmuseum

chornea cordifolia, geen Ned. naam).

Door het masker veelvuldig met palmolie in te smeren krijgt het zijn kenmerkende glans.

De twee artikelen over het Sande-genootschap geven een globaal beeld van de gebruiken en voorwerpen van het Sande genootschap. Over de geheime rituelen in de bush-scholen is ook heden ten dage weinig bekend. Door het voorkomen van het genootschap bij vele volken in Sierra Leone en Liberia was het niet mogelijk alle naamgevingen van gebruiken en voorwerpen van elk volk weer te geven.

smitwoud@xs4all.nl

Bronnen

- Alldrige T.J.** (1901). *The Sherbro and its Hinterland*. London: Macmillan and Co
- D'Azevedo, W.L.** (1973). Mask makers and myth in Western Liberia. In: A. Forge (ed.) *Primitive art & society*. Oxford: Oxford University Press for Wenner-Gren Foundation
- Gower, T.** (1980). *Art of the Mende from Sierra Leone*. Glasgow: Glasgow Museums and Art Galleries.
- Grootaers, J.-L. & Bortolot, A.** (2014). *Visions from the Forest: The Art of Liberia and Sierra Leone*. Seattle: University of Washington Press
- Lamp F.J.** (2014). The Master of the Rainbow Eyes: A Prolific Carver of the Mende of Sierra Leone. In: *Yale University Art Gallery Bulletin, Recent Acquisitions*, pp. 47-53
- Little, K.L.** (1951). *The Mende of Sierra Leone: A West African People in Transition*. London: Routledge & Kegan
- Olufemi Richards, J. V.** (1971). *Factors of limitation in the art forms of the Bundu society of the Mende of Sierra Leone*. Evanston: Northwestern University.
- Olufemi Richards, J.V.** (1974). The Sande Mask. In: *African Arts VII (2): 48-51*.
- Phillips, R.** (1995). *Representing woman: Sande masquerades of the Mende of Sierra Leone*. Los Angeles: Fowler Museum of cultural history.
- Phillips R.** (2002). Masking in Mende Sande Society Initiation Rituals. In: F. Harding. *The Performance Arts in Africa: a Reader*. London and New York: Routledge
- Taylor, B.K.** (2014). *Sierra Leone: The Land, Its People and History*. Dar es Salaam: New Africa Press
- Internet, geraadpleegd febr 2020
- De Becker, L.** (2007). *Het schoonheidsideaal in de West-Afrikaanse kunst: een vergelijkend onderzoek naar sowo wui-maskers van de Mende en nyeleni sculptuur van de Bamana*. Masterscriptie Universiteit Gent. lib.ugent.be/rug01/001/273/315